

Ігор КОЛЯДА
ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.
ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ. МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ
МУЗИКИ (науково-популярний нарис)

Ігор КОЛЯДА, Олександр ТЕРЕЩЕНКО
«ВІЧНИЙ БУРЛАКА НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ» ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ.
ЖИТТЄПИС. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.

Роман СПІРІДОНОВ
ПРОТЕСТИ В ІРАНІ І АДМІНІСТРАЦІЯ Д. ТРАМПА

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.

МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ (науково-популярний нарис)

«Треба нам займати позиції!»

На громадській ниві*.

Загальна політична реакція в Росії 1880-х – першої половини 1890-х років особливо негативно вплинула на громадське і культурне життя у Наддніпрянській Україні, бо характеризувалась прагненням царського уряду погасити українське духовне відродження. У відповідь ті українські діячі, які надавали великого значення загальній просвіті та грамотності народу, почали засновувати товариства грамотності, культурно-мистецькі осередки, на противагу існуючим, що були переважно російськими.

У 80–90-і рр. XIX століття інтелігенція губерніального Києва групувалася по невеличких осередках. Літератори – навколо редакцій газет, вчені – навколо наукових товариств. Були свої окремі збіговиська у музикантів, у артистів. Серед них важливе місце посідав гурток “Література” або “Плеяда молодих українських літераторів”. Про його діяльність відомо з 1889 року. Серед його засновників були Микола Лисенко, Олена Пчілка, М.Старицький. Членами цього освітньо-творчого осередку стали не лише нащадки трьох названих родів – Леся Українка, Л.Старицька-Черняхівська, М.Обачний (Косач), Грицько Григоренко (О.Судовщикова), а, як зазначає

М. Лисенко

Г.Аврахов, це була розгалуджена, новітня школа самовдосконалення ініціативної молоді, де навчалася і так чи інакше заявило про себе, як творчу особистість, понад тридцять “плеядівців”. Старші, поважні досвідом і віком, ніколи не тяжіли повчальництвом над моло-

*Продовження. Поч. див. в №№ 4–12 журналу за 2016 р., №№ 1–12 часопису за 2017 р., № 1 – за 2018 р.

дими, а були рівноправними партнерами в літературних змаганнях, дискусіях. «Плеяда молодих – це було плоть од плоті, кость от кості нашої», – писала Олена Пчілка. Гурток існував, як велика духовна родина, яка ставила метою формування самобутньої національно свідомої творчої особистості. Духовне зростання кожного з членів було справою всіх, а духовне зростання громади – ставало надбанням кожного. Олена Пчілка разом зі старшими своїми однодумцями уміло прилучала молодь до справжньої роботи, до відповідальності за майбутнє народу.

Але спрага творчих контактів вимагала більш тісніших зв'язків. Зрештою, утворилася ініціативна група, яка після палких обговорень зібралася й виробила статут Київського літературно-артистичного товариства. Головною його метою було визнано «об'єднання й зближення літераторів та артистів усіх галузей художніх мистецтв». У вересні 1895 р. цей статут був, згідно із заведеним порядком, затверджений міністерством внутрішніх справ. Серед членів-засновників КЛАТ можна було побачити представників різноманітних культурних об'єднань. До «літераторів та артистів» приєдналися визначні вчені-професори Київського університету, історики В.Конников та І.Луцицький, геолог П.Тутковський, журналісти М.Кисельов, М.Ніколаєв, художник, викладач школи М.Мурашка, І.Селезньов, директор Київського музичного училища В.Пухальський, актор і режисер драматичного театру М.Соловцов, актори І.Киселевський, Т.Чужбинов, Є.Неделін, редактор журналу «Киевская старина», педагог В.Науменко, капельмейстер київської опери І.Пагані та ін. Першим головою правління КЛАТ був академік архітектури В.Ніколаєв. Цей зодчий і громадський діяч, автор проектів сотень будівель, був відомий усьому Києву і користувався беззаперечним авторитетом як серед мешканців міста, так і у керівних колах. За його втручання різні організаційні питання вирішувалися швидше та легше.

Відповідно до статуту, членство у КЛАТ існувало у кількох різновидах. Осердям Товариства були його дійсні члени. До їх лав приймали на загальних зборах Товариства з

кола осіб, які «займаються літературно-артистичною діяльністю». Вони сплачували членські внески у розмірі 5 рублів на рік і користувалися правом голосу на усіх зборах. Були також так звані «члени-змагателі», котрих обирали серед тих, хто «співчуває цілям Товариства і є корисним йому своєю діяльністю». Вони брали участь у заходах КЛАТ і сплачували три рублі на рік, не маючи права голосу. Всі бажаючі могли також отримати статус «члена-відвідувача» з правом безоплатного входу на будь-які концерти, спектаклі, лекції, виставки Товариства. Це коштувало десять рублів на рік. Нарешті, була категорія почесних членів, до лав яких обирали за особливі заслуги перед КЛАТ або взагалі перед культурою.

Особливе місце в історії товариства займала діяльність представників української культури. Один із членів правління – Володимир Науменко, видатний український історик, етнограф, філолог, просвітител. Він належав до «Старої громади», активно пропагував вивчення українських старожитностей, керував відомим часописом «Киевская старина» (на жаль, доля його склалася трагічно: у 1918 р. він погодився обійняти посаду міністра освіти в уряді гетьмана Скоропадського, а наступного року більшовики звинуватили його у «контрреволюційній діяльності» та розстріляли), оцінивши можливості вільного спілкування та творчої роботи у Товаристві, активно сприяв залученню до КЛАТ свідомих українців. Нагадаємо, що це відбувалося наприкінці XIX століття, коли ще діяли царські укази на заборону українського слова! Проте справжня інтелігенція, з якої переважно складалося Товариство, не звертала уваги на цю заборону. Дочка письменника і театрального діяча М.Старицького Людмила Старицька-Черняхівська потім згадувала: «У 1895 році зорганізувалося в Києві Літературно-артистичне товариство. Спочатку в нього увійшов з українців небіжчик В.П.Науменко, а тоді вже запросив він і нас, і, звичайно, один по одному, та так усі ми й отаборилися в тому Літературно-артистичному товаристві, ще й того мало, – зрештою опанували й правління. За Миколою Віталійовичем вступило багато музик київських... З їх допомогою ми взяли

гору на всіх зібраннях. У склад правління увійшли: М.В.Лисенко, М.Старицький, Ольга Петрівна Косач, І.М.Стешенко й інші, і одразу діяльність товариства пішла українським шляхом і охопила широке поле. Шевченківські вечори, концерти, літературні зібрання – все це упорядковувалося тепер прилюдно у великому масштабі».

Прихід до правління КЛАТ славетного українського композитора та громадського діяча Миколи Лисенка мало собливе значення для культурної місії КЛАТ. Його різнобічна корисна діяльність охоплювала буквально всі заходи об'єднання інтелігенції. У ній віддзеркалювалися дружні, конструктивні взаємини між російською та українською частинами Товариства. Ось що згадувала про те відома просвітниця і ревна захисниця української справи – Олена Пчілка (Ольга Косач): «Заснувалося у Києві «Літературно-артистическое общество». Як знати з його назви, було се товариство з свого походіння російське, себто склали його для своєї потреби письменці й артисти російькі; одначе в первий же час по заснуванні товариства увійшли туди й люди всякої іншої національності: поляки, євреї, чехи (музики) й українці. Звичайно, українців не можна було назвати меншістю взагалі, бо таки ж це було в Києві, в найбільшому осередку України; але в першій добі існування «Літературно-артистического общества» орудували в ньому росіяни. Головою товариства був В. Н. Ніколаєв, відомий архітектор-росіянин; інші «командні високості» займали, будучи членами правління тощо, теж росіяни; з українців був межи членами товариства, здається, навіть один з фундаторів його — М. В. Лисенко (насправді фундатором він не був. – Авт.). Поминути його було неможливо, бо таки був він з найчільніших артистів у Києві. Може, дбали про те, щоб нове товариство мало більше учасників; сподівано було, що М. В. Лисенко, вступивши до товариства, приверне до нього й інших українців. Так воно й вийшло. Принаймні я можу сказати, що мене намовив увійти туди Микола Віталійович. Він казав: *"Доки ми будемо тинятися десь поза хахольками? Треба нам займати позиції!"* Не яка там «позиція» бути в Літературно-артистичному товаристві, а все ж воно щось важило в культурному житті київському. Отже, знайшлося чимало наших лю-

дей, що вписалося в те Літературно-артистичне товариство. За якимсь часом ми увійшли і в коло його урядовців (членів правління). Правда, ми не стояли «між кочергами», ми були на видноті, бо ми багато працювали в товаристві, і нас мали за саму діяльну силу в ньому. Ми раз у раз влаштували літературно-артистичні вечори, видали за час існування товариства кілька збірників літературних, що склалися з доповідей, читаних на вечорах товариства та з творів, ухвалених на конкурсах, що оповіщало Літературно-артистичне товариство».

Стосовно конкурсної діяльності можна згадати про те, що на літературному конкурсі, проведеному 1897 року, почесну відзнаку КЛАТ у вигляді золотого жетону отримала за вірш «Струни» славетна українська поетеса Леся Українка (Лариса Косач) – дочка Олени Пчілки. Лауреатами Товариства ставали й сама Олена Пчілка, і Микола Лисенко.

Одним із найпомітніших заходів, що проходили у КЛАТ, стало святкування у листопаді 1898 року 100-річчя виходу у світ «Енеїди» Івана Котляревського – цю дату відзначили як ювілей нової української літератури. До урочистостей Леся Українка написала вірш, що мав саме таку назву: «На столітній ювілей української літератури». Зі сцени Товариства його декламував Михайло Старицький. Його дочка Людмила Старицька-Черняхівська пригадувала цей момент: «Зала була залита публікою понад береги. Вірші Лесині зустріли рясними аплодисментами. Тоді мій тато спустився з естради і, взявши Лесю за руку, вивів її перед очі публіки. Се була хороша хвилина, хороша група! Батько мій мав високу гарну статуру, і коли він, уже старий поет і старий чоловік з довгими сивими вусами, вивів на естраду молоду бліду дівчину, відому вже всім по своїх творах, – загриміли оплески... Се вітала молодь свою любу письменницю і виявляла їй почуття своєї пошани і любові».

На ювілеї лунали також рядки самого М. Старицького; виголошували уривки з «Енеїди», Володимир Науменко виступив з доповіддю про творчість Котляревського. Серед тих, хто виступав, був і російський драматичний актор Михайло Багров з трупи Соловцова.

Як бачимо, серед членів Товариства не було взаємного протиставлення за мовною чи національною ознакою. І було цілком природно, що, приміром, на столітньому ювілеї Пушкіна твори великого поета Росії читає корифей українського театру Марко Кропивницький. А коли потрібно було провести вечір пам'яті Адама Міцкевича (при тім, що публічні виступи польською мовою в той час також обмежувалися), клопотати від імені КЛАТ перед високим начальством ідуть архітектор Володимир Ніколаєв, росіянин, і драматург Михайло Старицький, українець.

Навпроти, ті, хто дотримувався шовіністичних поглядів, не мали успіху в Товаристві. Ось лише один приклад. Серед поодиноких представників лінії «Киевлянина» у КЛАТ був критик Ізмаїл Александровський. Вважалося, що професія рецензента ставить його поза політикою. Але Александровський не пропускав нагоди «мазнути квачем» у пресі українських літераторів й акторів. Кульмінації в цьому він досяг, привселюдно звинувативши Михайла Старицького в плагіаті. Той зажадав захистити своє добре ім'я через суд – і виграв справу. Було це 1901 року. І вельми промовистим є той факт, що у розпалі скандалу Старицький обирався до правління КЛАТ і навіть був включений до числа почесних членів. А Ізмаїл Александровський тоді ж таки перестав відігравати у Товаристві скільки-небудь помітну роль.

У переліку дійсних членів КЛАТ можна також зустріти імена редактора «Словника української мови» Бориса Грінченка, майбутніх президентів Всеукраїнської Академії наук Миколи Василенка й Ореста Левицького, майбутнього генерального секретаря і міністра освіти в уряді Центральної Ради Івана Стешенка (зять Старицького; він тривалий час був секретарем правління КЛАТ). У творчих заходах брали участь корифеї національного театру – Марія Заньковецька, Микола Садовський, Марко Кропивницький.

У лютому 1901 р. Літературно-артистичне товариство організувало святкування 25-літньої літературної діяльності Олени Пчілки. Л.Старицька-Черняхівська прочитала реферат про життя і творчість письменниці, в

якому відзначила її заслуги на літературній, громадській і педагогічній ниві, а М.Старицький подарував письменниці «золотий жетон» і подякував за активну участь у діяльності товариства. Олена Пчілка, в свою чергу, висловила віру в майбутнє Літературно-артистичного товариства, що стало «центром, навколо якого групувалися представники інтелігенції всіх народностей, що проживають в Києві і мають одну загальну, дорогу всім мету – розповсюдження гуманних просвітницьких ідей серед широких мас суспільства». М.Лисенко і М.Старицький близько двох годин зачитували вітальні телеграми, що надійшли з різних міст тодішньої Росії. Провідна думка усіх телеграм найяскравіше була висловлена у привітанні від «Літературно-наукового вісника» за підписами М.Грушевського, І.Франка, В.Гнатюка, в якому, зокрема, зазначалося: «Двадцятип'ятилітні роковини літературної діяльності українського письменника в Росії серед теперішніх важких обставин – се така рідка, така виняткова поява, що, дождавшись її, майже з подивом, майже з зачудуванням скрикуєш: *«От іще одна людина, ще 25 літ вистояла на одній чаті, не подалась і не була передчасно зметена сею хуртовиною, що змела стількох молодих, свіжих і надійних борців. Тим більший подив, тим більша радість, коли ся людина – жінка, письменниця, у якої вистачило снаги не тільки чесно й непохитно двадцять п'ять літ нести стяг українського слова, але й подарувати Україні цілий ряд молодих працівників, що в домашньому крузі набралися любові до рідної мови і до рідного народу»*».

У 1903 році КЛАТ організувало гучне відзначення 35-річчя музичної діяльності Миколи Віталійовича Лисенка. Для ювілейного зібрання КЛАТ найняло кращу в місті залу Купецького зібрання (нині Колонний зал філармонії ім. М.В.Лисенка). Під час урочистостей не вдалося оминати деяких неприємних «пригод». Олена Пчілка згадувала: «За влаштування ювілею взялися ретельно. Здебільшого з членів правління Літературно-артистичного товариства зложено комітет ювілейний – він і справував. Як тільки оповіщено про ювілей у газетах, почали надходити привітання звідусіль. Тоді голова товариства В.Н.Ніколаєв заявив ювілейному комітетові:

“Будьте осторожны! До меня доходят слухи, что нашему обществу грозит опасность: при малейшем предлоге его могут закрыть. Поэтому надо внимательно просмотреть приветствия. Я этим заняться не могу, потому что я не знаю украинского языка и не могу судить, есть ли в приветствиях что-нибудь рискованное. Между тем, я остаюсь ответственным лицом. Прошу вас, осмотрите тексты сами, чтобы не поставить меня в неудобное положение, да и общество не подвергнуть опасности”. Таким чином, той немилий обов'язок цензурувати привітання повинен був узяти на себе наш комітет, щоб не викликати справді якої халепи нашому голові або й товариству. А привітань було так багато!» На жаль, намагання запобігти неприємностям були марні. На ювілейному вечорі чергували поліцейські чини та добровільні «стукачі» – і вони знайшли, до чого причепитися. Продовжуємо цитувати Олену Пчілку: «Отже, “халепа” трапилась якраз на першому ж вечорі. З нашою цензурою вийшло так, як говориться в тому прислів'ї – що “ситили, решетили – і сокиру вмисили”; хоч як пильнували, щоб не було в привітаннях “ничего рискованного”, а таки якась дійсно “зла личина”, сидючи в першому ряді в залі “Купецького зібрання”, де відбувався ювілей, дочулася, що в одному читаному привітанні були “возмутительные и совершенно недопустимые вещи!” Пішла ж тая личина під час перерви і сказала, кому слід, що “так і так”. Тим-то після перерви, в той час, як на кону йшов якийсь артистичний додаток – спів чи декламування чогось теж присланого до ювілею, – у нас за лаштунками йшла інша, дуже прикра “інтермедія” поза програмою: прийшла поліція і робила трус, огляд привітань і адрес. Через те, що кілька привітань при огляді ми сховали, нічого не знайшлося...» До цього можна додати, що Володимира Ніколаєва викликали до правоохоронних органів, де ретельно розпитували його про «підозрілих» членів Товариства – зокрема, про секретаря Івана Стешенка. Але архітектор не дав жодних компрометуючих свідчень. Йому вдалося перекласти провину за виголошення недозволених текстів на «невідомих осіб».

Рішенням зборів КЛАТ Миколу Лисенка було проголошено почесним членом Товариства. Диплом про це, підписаний Володимиром

Ніколаєвим, нині зберігається в експозиції Меморіального будинку музею М. В. Лисенка.

Ще одною визначною подією стало проведення у 1904 році творчого ювілею українського письменника Івана Нечуя-Левицького. З приводу цієї події збереглися дотепні спогади. В особистому житті, у побуті Іван Семенович чітко дотримувався раз і назавжди встановленого режиму. Тож під час святкового вечора, якраз, коли Іван Стешенко робив доповідь про творчий шлях письменника, винуватець торжества раптом підвівся й попрямував до виходу. На всі вмовляння присутніх він відповідав: «Скоро дев'ята година, мені час лягати» – та й пішов собі...

Крім культурного, у Товаристві все більше починає вирувати життя політичне. Все частіше на засіданнях Товариства лунали гасла: «Геть самодержавство!», «Нам потрібна революція!». Особливу активність виявляли члени КЛАТ Анатолій Луначарський і Олександр Шліхтер (члени фракції більшовиків РСДРП). У зв'язку з таким станом речей у КЛАТ у листі до сестри Леся Українка скаржилася: «Остатніми часами в Літературному обществі почалися різні звади і скандали... Люди вештаються, по сто раз перемолочують різні “інциденти”, кричать до самооглушення, розбивають один одному слух і нерви і все-таки ні до чого путнього не договороються... Обридає се все, нарешті, страшенно! Цур йому!». Крім конфліктів з владою додалися ще матеріальні проблеми. На хвилі перших успіхів правління КЛАТ придбало ділянку землі й ухвалило вибудувати там дохідний будинок із величезними залами для концертів і публічних лекцій. Але всі розрахунки поламала «будівельна лихоманка», що збільшила ціни на матеріал і робочу силу. Ділянки довелося позбутися з чималим збитком. Щоб поправити справи, правління використало один із параграфів статуту, який дозволяв гру в карти у стінах КЛАТ. Відтепер відрахування з ломберного стола склали левову частку прибутків Товариства. Внаслідок цього правління крізь пальці дивилося на візити осіб, котрі нічим не виявили себе в літературі й мистецтві, зате були добре відомі у середовищі картярів. Це, звичайно, не сприяло піднесенню репутації

КЛАТ. Як писала та ж Леся Українка: «Літер[атурне] общ[ество] щось завело ризиковану гру, ще потім почнуть літераторів та поетів за довги продавати!»

У 1905 році діяльність товариства була заборонена за «неблагонадійність».

«Ми були на видноті, – згадувала Олена Пчілка, – бо ми багато працювали в товаристві і нас мали за саму діяльну силу в ньому. Ми раз-у-раз влаштовували літературно-артистичні вечори, видали за час існування товариства кілька літературних збірників, що склалися з доповідей, читаних на вечорах товариства, та з творів, ухвалених на конкурсах, що оповіщало Літературно-артистичне товариство. Були в тих збірниках і музичні твори. В тій нашій діяльності велику роль грав М.В.Лисенко. Можна сказати, що ні один літературно-артистичний вечір товариства не обходився без участі Миколи Віталійовича... М.Лисенко дивився на свою діяльність у Літературно-артистичному товаристві як на громадський почин – і, дійсно, в ті часи поневоленого слова, найпаче українського, музика більше правила за слово; се була проречиста українська проповідь без слів. І тим глаголом української пісні, що пройшла через горен величної душі, Лисенко зогрівав серця людям».

Воістину Київське Літературно-артистичне товариство стало променем світла для української інтелігенції!

У 1903 році М.Лисенко, за порадою В.Шухевича (познайомився з композитором під час своєї подорожі до Києва 1890 р.), паралельно з участю у Літературно-артистичному товаристві засновує нове музично-літературне товариство під назвою «Боян» (на зразок Львівського, яке існувало з 1891 р. з ініціативи «Руської Бесіди», головою якого до 1903 року був В.Шухевич, а диригентом – український композитор і письменник А.Вахнянин і з яким довгий час співпрацював митець), що влаштовувало музичні концерти як власними силами, так і запрошуючи музикантів з-за кордону. Засновники прагнули зробити його переважно українським, щоб сприяти розвитку національної музики і залучати до музичної культури ширше коло своїх співвітчизників, але це їм не зовсім вдалося. Літературно-му-

зичне товариство «Боян» проіснувало 2 роки. Причиною припинення його діяльності Олена Пчілка вважала «різношерстність членів», серед яких були українці, росіяни, чехи, поляки, котрі не завжди у своїй діяльності знаходили спільну мову.

У 1908 році було відкрито Київський Український Клуб (або «Українське громадське зібрання»). Його очолив комітет у складі М.Грушевського, Олени Пчілки, Д.Дорошенка, С.Єфремова та М.Лисенка, який був незмінним головою ради старшин клубу і з нагоди відкриття клубу написав фортепіанний твір «На вхідчини». Активну участь у діяльності клубу брали: громадсько-політичний діяч і видатний мислитель Іван Огієнко, історик мистецтва Д.Антонович, археолог, мистецтвознавець М.Біляшівський, літературознавець С.Єфремов, письменники О.Олесь, О.Пчілка, Леся Українка, Л.Яновська, актори М.Заньковецька, М.Садовський, театрознавець і драматург Л.Старицька-Черняхівська, режисер М.Старицька, педагог С.Русова, видавець В.Бублик, хірург М.Галін, нейрогістолог, перекладач О.Черняхівський та ін.

Український клуб не проминали приїжджі гості, зокрема й з Галичини – Іван Франко, Осип Маковей, бували діти Михайла Драгоманова – Аріадна, Світозар. «Я була захоплена Києвом, і спогади з того перебування є незатерті, чи то вид з Купечеського Саду на Дніпро, чи прогулка кораблем до Каневу на могилу Шевченка. На додаток, була прекрасна погода, цвіли славні київські каштани й акації, і мені видався Київ найкращим містом, яке я бачила, хоч знала всі майже європейські столиці. Зустріч у Києві була дійсно святочна: були присутні всі визначні митці й громадські діячі: Микола Лисенко, Коцюбинський, Старицька-Черняхівська, Євген Чикаленко і багато інших, яких прізвищ вже сьогодні не пригадую собі. Клуб був на партері: (тут: у напівпідвалі), і вікна в цей теплий червневий вечір були відчинені. Дивувало мене, що біля вікон стоять якісь молоді хлопці. Щойно коли по промовах сів Лисенко до фортепіяну і почав грати «Ще не вмерла», а хлопці поспішно зачиняли вікна, ми розуміли, що це була обережність перед поліцією, щоб ніхто не підслухував поборницьких промов,

а тим більше – національного гімну, що його під супровід Лисенка всі голосно співали» (зі спогадів Олени Федак).

У Клубі діяло три комісії: артистична, літературна і господарська. Відповідно встановився і певний розпорядок роботи Клубу: щосереді влаштовувались літературні вечори, щосуботи – танцювальні, і щонеділі – концерти для дорослих та досить часто дитячі ранки. У 1911 р. при клубі було утворено художньо-етнографічну комісію, яка ухвалила оформити одну з кімнат будинку в українському національному стилі, щоб використати її як приклад побутової етнографії. Діяли також читальня, більярдна, буфет.

У клубі влаштовувались свята пам'яті Т. Шевченка, читання лекцій і рефератів. На його сцені виступали актори російського драматичного театру «Соловцов», музиканти київських симфонічного та оперного оркестрів. Кожної п'ятниці тут проводилися літературні, по суботах і неділях – музично-хорові вечори. Організовувалися концерти й літературні ранки для дітей, діяв молодіжний спортивний гурток.

У 1909 році Український Клуб вперше в Києві організував велике дитяче свято в пам'ять Тараса Шевченка. Одним з ініціаторів його проведення була Олена Пчілка, яка згодом писала: «Хоч траплялося в Києві й давніше, що збиралися дітки на Шевченкове свято, але то було так собі десь у знайомих, невеличким гурточком. А се вже було прилюдне, урочисте свято, в громадській світлиці “Українського товариства”, з оповістками в газетах і т.ін. До сього свята готувалися заздалегідь, і воно вийшло дуже гарним». Такі заходи, в яких активну участь брали діти, прилучали їх до духовних цінностей свого народу, вчили шанувати національні святині, сіяли зерна любові до рідної землі.

Київський Український Клуб швидко набув собі великої популярності серед української громадськості міста. Статистика клубних відвідин свідчить про те, що популярність цих зібрань серед киян постійно зростала: 1909 р. – 2,5 тис. відвідувачів, 1911 р. – 13,5 тис. Характерною і важливою рисою діяльності Клубу була його спрямованість на те, щоб залучити до активного громадського життя якомога

ширші кола українства. Пробуджуючи у людей цікавість до своєї культури, історії, діячі Клубу намагались згуртувати українців навколо ідей національного самовизначення і культурного відродження.

Саме для Українського клубу Микола Лисенка написав свою маленьку оперу «Ноктюрн» на лібрето Людмили Старицької-Черняхівської. Задум «Ноктюрну» у М.Лисенка виник після влаштування концерту старовинних українських пісень на сцені київського театру Миколи Садовського, участь у якому брали сам композитор та Марія Старицька. «При розмовах на сю тему виникла думка, що добре було б написати цілий музичний твір в давньому романтичному стилі, увівши постаті початку XIX віку, не пізніше 1830 х або 1840 х років, – згадувала Олена Пчілка. – Такі постаті були відомі Миколі Віталійовичу із спогадів про його свояків. Добрано було й оточення до тих часів. Ото й було тло для лірично-ідеалістичного твору; додано було в лібрето й фантастичності деякої. Була й романтика: дію велося вночі; було прощання молодого військового (перед від'їздом на війну), ніжна, чула сцена (дуєт) з панночкою, теж настроєною в дусі тих часів. Людмила Старицька-Черняхівська якраз і написала відповідну п'єсу для бажаної романтичної музики того давнього часу». Як згадувала сама авторка лібрето, воно надзвичайно сподобалося М.Лисенкові, оскільки перенесло композитора «<...> в часи його молодих літ. У цю оперу ввійшли мелодії старовинних романсів, співаних з молодих літ Миколою Віталійовичем. Так, арія панночки – “Наче сонечко з очей” – має в основі старовинний романс “Будто солнышко из глаз, милый закатился”. Програваючи цю річ, Микола Віталійович завжди звертався до моєї мами, своєї сестри, з усмішкою і казав: «А пам'ятаєш, Соню, як ти співала “Будто солнышко из глаз?”» Дуєт “Сонце в твоїх лиш очах” написаний на мотив романсу “Не отходи от меня”, а вальс, який грає стара пані з портрета, – це той вальс, що грала дружина дядька по матері Миколи Віталійовича – Марія Василівна Булюбаш».

Рада Клубу регулярно організовувала вечори, присвячені творчості видатних українців. Такі вечори не тільки збирали прихильників

тієї чи іншої особистості, але й пропагували українську культуру, формували національні почуття. Цій же меті служила і організація для всіх бажаючих щорічних пароплавних прогулянок з Києва до могили Т.Шевченка.

При Київському Українському клубі діяв очолений Миколою Лисенком «Центральний комітет з відзначення 50-х роковин смерті Т. Шевченка». Величезна організаційна праця була, однак, спаралізована незадовго до наміченого святкування у лютому 1911 року. Як видно з архівних матеріалів, урядовці найбільше боялися приїзду «закордонних», особливо ж галицьких українців. Лисенка викликали до канцелярії губернатора і фактично заборонили свято у Києві. Ось деякі уривки з жандармського повідомлення: «26 лютого 1911 р. з нагоди 50-річчя з дня кончини українського поета Т.Г. Шевченка передбачається закладка пам'ятника у м. Києві... Для організації вшанування склався спеціальний "Центральний комітет для справи святкування 50-річного ювілею смерті Т.Г. Шевченка". Головою його обраний М. Лисенко...»

Микола Лисенко до дочки Мар'яни писав: «...Давно ми вже відмовилися святкувати 50-річчя смерті Шевченка, бо як Меньшиков у «Новому времени» (петербурзька газета), а Савенко у «Киевлянині» почали свою чорну місію, обкидати болотом та доноси складати, то й жалка тутешня адміністрація, рабськи заклавшись, кинулась обмежувати наше свято. Генерал-губернатор через Губернатора написав, поставив свій ультиматум, щоб ні один галичанин не прибув до Києва, бо Савенко, бач, вигукнув, що вже Україна кишить австрійськими шпигами, що на границі стоїть австрійське військо, яке щохвилині готове впасти на Росію й одбити Україну, що в Києві вже існує освідомительне бюро, коли зачинати повстання і т.ін., і т.ін.. І хоч такі абсурди, звичайно, у європейській голові не могли б міститися... а мою кантату («До 50-х роковин з дня смерті Т. Шевченка» на вірші Володимира Самійленка), вже видрукувану, цензор сконфіскував і не випускає з типографії. З марта я виїзду у Москву, щоб 5-го бути на торжественному спектаклі і концерті».

«Активна українська молодь Києва, до складу котрої належав теж і я, помагала при організації

цього свята... Коли вже все було приготовлено до урочистого свята, раптом прийшла заборона російської влади на "всьяке громадське вшанування" пам'яті нашого кобзаря. Свято, однак, відбулося, прибравши цілком інший характер мовчазної демонстрації. Ніяких промов, без слів, при портреті Т. Шевченка, який стояв у великій залі клубу, організації нашого громадянства, як і інших народів, склали вінці», – писав Левко Лукасевич.

«Сумні буди ці роковини, і сумно зустрічала їх Україна. Чорні хмари звисли над нею, про вшанування цієї жалобної дати не можна було й думати – «з незалежних обставин» на Україні його було заборонено. «Благонадійної» Москви ця заборона не торкнулася, і московські українці з українським гуртком «Кобзар» на чолі вирішили якомога надзвичайніше урядити вшанування пам'яті великого страдника за долю простого люду. Через якийсь час несподівано «Комітет» одержав звістку М.В.Лисенка, котрий повідомляв, що з причини заборони в Києві вшанування 50-х роковин смерті Шевченка він приїде в Москву», – відзначав актор, режисер Василь Овчинников.

У жовтні 1912 р. діячів УКК київська влада звинуватила у пропаганді заборонених видань (під час тругу жандарми виявили кілька примірників американської української газети «Свобода»), і клуб було закрито. Як вважають сучасники Миколи Лисенка, саме ця подія стала однією з причин передчасної смерті видатного композитора.

Новим же осередком київського культурного життя, в якому українська громадкість продовжила свою націо-культурну діяльність, став мистецький клуб «Родина», що відкрився невдовзі після смерті М.Лисенка, у грудні 1912 року. На першому ж його засіданні урочисто виконувався останній музичний твір Миколи Лисенка – одноактна опера «Ноктюрн».

В останній період життя Микола Віталійович звертається до царини духовної музики і пише низку творів, які продовжили започаткований його "Херувимською" ще в кінці XIX століття цикл: "Камо поїду от лица Твого, Господи" (1909), "Пречистая Діво, мати руського краю" (1909), "Діва днесь пресущественного раждаєт", "Хресним древом", "Давидів псалом" (1910).